

կարգվում են որպես ցածրոչիսկային, ֆինանսական հատվածի ոչ մի ծառայություն կամ ապրանք չի կարող ապահովագրված լինել փողերի լվացման և ահաբեկչության ֆինանսավորման նպատակով օգտագործվելու ռիսկից:

Հողվածի շրջանակներում առաջ քաշված ռիսկ մոդելները միայն ակադեմիական նկատառումներով չեն ներկայացվում: Նրանք կարող են իրականում նպաստել հաշիվների բացման և գործարքների իրականացման գործընթացի արդյունավետության բարձրացմանը և ՓԼԱՖ ռիսկերի բացահայտմանը: Ավելին, հաշվի բացման գործընթացում կամ գործարքներ իրականացնելիս անհրաժեշտ է, որպեսզի ֆինանսական հաստատությունների/ բանկերի կողմից հաշվի առնվեն և ուսումնասիրվեն փողերի լվացման ռիսկի բոլոր ուղղությունները: Սակայն, փորձը ցույց է տալիս, որ ֆինանսական հաստատությունները, բացառությամբ մի շարք առաջատար բանկերի, հազվադեպ են կիրառում նման համապարփակ մոտեցում: Յուրաքանչյուր ֆինանսական հաստատություն ինքնուրույն պետք է ստեղծի ռիսկ մոդելներ՝ հիմք ընդունելով միջազգային փորձը և ՀՀ օրենսդրական դաշտի պահանջները:

ՀԱՅԿ ՄԱԿԱՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտի ասպիրանտ

ՀԱՐԿԱՅԻՆ ԵԿԱՄՈՒՏՆԵՐԻ ՄԻՏՈՒՄՆԵՐԻ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՄԱՇԽԱՐՀԱՅԻՆ ՖԻՆԱՆՍԱՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ՊԱՅՄԱՆՆԵՐՈՒՄ

Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի՝ Հայաստանի տնտեսության վրա ազդեցության ուղիներից մեկը հարկային համակարգն է կամ ավելի ընդհանուր վերցրած բյուջեի եկամտային մասը: Այս հարցին անհրաժեշտ է մոտենալ լրջորեն, քանի որ ճգնաժամն առաջին հերթին ազդում է տնային տնտեսությունների և ձեռնարկությունների եկամուտների կրճատման վրա, իսկ վերջինս էլ իր անմիջական ազդեցությունն է թողնում բյուջեի եկամուտների հավաքագրման առումով: Այդ իսկ պատճառով շատ մեծ նշանակություն է ստանում տնտեսության մեջ առանձին հարկատեսակների միտումների ուսումնասիրությունը 2008-2010թթ. կտրվածքով, քանի որ ՀՀ տնտեսությունը կարելի է ասել իր վրա ճգնաժամի ամենամեծ ազդեցությունը կրել է այդ տարիների ընթացքում:

Հայաստանի տնտեսության հարկային համակարգում և հարկային մուտքերի բնագավառում տեղ գտած տեղաշարժերը բավականին մեծ դժվարություններ առաջացրին, որոնք անհրաժեշտ է վերլուծել և ուսումնասիրել: Ուսումնասիրելով տեղի ունեցած տեղաշարժերը՝ կարելի է նաև դուրս բերել հիմնական խոչընդոտները, հարկային համակարգում առկա թերությունները, փորձել առաջարկել մոտեցումներ և թերությունների վերացման ուղիներ:

Համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամի ազդեցություններն աշխարհում առավել մեծ չափով սկսել են զգալ 2008թ. վերջին եռամսյակում, իսկ Հայաստանի տնտեսության վրա դրանք ազդեցին 2009թ. սկսած:

ՀՀ պետական բյուջեի եկամուտները 2008-2010թթ. ընթացքում ամենաբարձրն են եղել 2008թ.՝ կազմելով 759.2 մլրդ դրամ, որից հետո սկսված ճգնաժամի արդյունքում դրանք նվազել են՝ կազմելով 676.4 մլրդ դրամ, իսկ արդեն 2010թ. դրանք վերականգնվել են՝ հասնելով 755.8 մլրդ դրամի, սակայն 3.4 մլրդ դրամով պակաս են եղել 2008թ. ցուցանիշից: Ստացվում է այնպես, որ նախաճգնաժամային արդյունքային ցուցանիշներին պետական եկամուտների բնագավառում ՀՀ տնտեսությունը կհասնի միայն 2011թ.-ին՝ այն էլ բարենպաստ տնտեսական զարգացումների պարագայում: 2009թ. պետական բյուջեի եկամուտների տոկոսային միտումներն ուսումնասիրելիս նկատում ենք, որ դրանք 2008թ. նկատմամբ կրճատվել են մոտ 10.9%-ով, իսկ վատագույն եռամսյակն է եղել 2009թ. 3-րդ եռամսյակը՝ 86.5% անկման ցուցանիշով: Եկամուտների առավելագույն աճի եռամսյակն է եղել 2010թ. 2-րդ եռամսյակը՝ 121.9% ցուցանիշով, այսինքն՝ կարելի է դրանից ելնելով 2009թ. ընդունել որպես ստորին կետ բյուջեի եկամուտների ձևավորման առումով, իսկ 2010թ. 2-րդ եռամսյակը՝ վերականգնման գագաթ-

նակետ: Հետաքրքիր է նաև, որ ՀՆԱ-ի մեջ պետական բյուջեի եկամուտները տոկոսային առումով ունեն նվազման միտում ըստ եռամսյակների, քանի որ սովորաբար ամենաբարձրը դրանք լինում են 1-ին եռամսյակում, իսկ ամենացածրը 4-րդ եռամսյակում, առավելագույն տեսակարար կշիռ արձանագրվել է 2008թ. 1-ին եռամսյակում՝ 31.8%, իսկ նվազագույն 2008թ. 4-րդ եռամսյակում՝ 20.8%: ՀՆԱ-ն ևս ունի սեզոնային բնույթ, և այն առաջին եռամսյակում ձևավորվում է տարեկան ՀՆԱ-ի 10-12%-ի սահմաններում, որի պարագայում համամասնական եկամտային ձևավորում կամ բաշխվածություն ունենալու գործոնով կարող են բացատրվել ըստ եռամսյակների ՀՆԱ և պետական բյուջեի եկամուտներ հարաբերակցության տարբերությունները: 2009թ. վերջում այս ցուցանիշը կազմել է 21.8%, որը խոսում է ՀՆԱ-ի մեջ բյուջեի եկամուտների զգալի անկման մասին:

Աղյուսակ 1

ՀՀ պետական բյուջեի եկամուտները¹

(նախորդ տարվա նույն եռամսյակի նկատմամբ, %)

	2009					2010				
	I	II	III	IV	I-IV	I	II	III	IV	I-IV
Ընդամենը պետական բյուջեի եկամուտներ	90.3	87.1	86.5	89.1	89.1	117.4	121.9	119.2	111.7	111.7
1. Հարկեր, տուրքեր և պարտադիր սոցիալական ապահովության վճարներ	-	-	-	-	-	119.6	121.3	118	111.9	111.9
1.1 Հարկեր և տուրքեր	-	81.8	81.9	84.1	84.1	119.2	122.8	118.9	113.7	113.7
1.1.1 Հարկային եկամուտներ, որից՝	83.3	81.8	82	84.1	84.1	120.5	123.4	119.4	114.1	114.1
ավելացված արժեքի հարկ	79.9	74	76.3	79.8	79.8	124.4	136.1	127.3	118.7	118.7
շահութահարկ	79.2	97.3	96.8	94.9	94.9	118	96.8	94	96.3	96.3
եկամտահարկ	111.4	112.6	109.9	112	112	135.4	128.7	128.7	122.8	122.8
ակցիզային հարկ	92.4	91.4	89.6	93.2	93.2	103.4	112.2	110.9	112.6	112.6
գույքահարկ	36.4	50	50	60.7	60.7	325	162.5	150	82.4	82.4
հողի հարկ	166.7	87	130.5	125	125	70	70.1	46.2	55.9	55.9
մաքսատուրք	99.2	76.7	67.5	67.3	67.3	106.4	128.8	128.6	116.9	116.9
հաստատագրված վճարներ	124.5	121.7	116.6	112.1	112.1	98.5	95.8	95.2	92.3	92.3

Հարկերի և տուրքերի ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 2008թ. դրանք կազմել են 621.0 մլրդ դրամ, 2009թ.՝ 522.4 մլրդ դրամ, 2010թ.՝ 594.1 մլրդ դրամ, այսինքն՝ ճգնաժամային 2009թ. դրանք կրճատվել են մոտ 100 մլրդ դրամով, որը հսկայական գումարային մուտքերի անկում է ՀՀ պետական բյուջեի համար, իսկ 2010թ. վերականգնում դեռևս տեղի չի ունեցել, քանի որ 2008թ. համեմատությամբ այն 27 մլրդ դրամով պակաս է: Հարկերի և տուրքերի տոկոսային անկումը 2009թ. կազմել է 84.1%, իսկ ամենաստորին կետում այն գտնվել է 2009թ. 2-րդ եռամսյակում՝ 81.8% ցուցանիշով: Հետագայում արդեն 2010թ. տնտեսության առողջացման հետ մեկտեղ նկատվում է 13.7-22.8% հավելաճ, որը բավականին դրական է ազդել տնտեսության վերականգնման տեմպերի վրա, իսկ աճի զագաթնակետը կրկին 2010թ. 2-րդ եռամսյակն է՝ 122.8% աճի ցուցանիշով: Հարկերի և տուրքերի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում տարբեր եռամսյակներում ունեցել է տատանողական բնույթ և գտնվել է 16.8-22.4% միջակայքում: Ամենացածր ցուցանիշը եղել է 2009թ. տարեվերջին՝ 16.8%, իսկ ամենաբարձրը 2010թ. տարեկազմին՝ 22.4%: Այս ցուցանիշի տեսակարար կշիռն ընդհանուր բյուջետային եկամուտներում տատանվել է 76.3-82.6% միջակայքում, և ընդհանրապես ճգնաժամի ազդեցությունը եղել է այնպիսին, որ խիստ մեծ շեղումներ են առաջացել ցուցանիշների միտումներում, որը տնտեսական անկայունության գնահատականներից է: Առանձին վերցրած պետական տուրքերի ուսումնասիրությունից ակնհայտ է դառնում, որ 2008թ. այն կազմել է 22.3 մլրդ դրամ,

¹ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2009թ. հունվարից մինչև Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011թ. հունվար ժամանակահատվածում ընկած հրապարակումներ:

2009թ.՝ 19.0 մլրդ դրամ, իսկ 2010թ.՝ 20.0 մլրդ դրամ: Ի տարբերություն հարկային եկամուտների՝ տուրքերն ընդհանուր բյուջետային եկամուտների մեջ ունեն շատ փոքր տեսակարար կշիռ և կազմում են 2.1-3.1%: Իսկ ճգնաժամային տարում բնակչության կողմից տուրքերի մուծմամբ պայմանավորված գործարքների թիվը նվազում է, որի պատճառով էլ դրանք անկում են ապրել: Տուրքերի ամենամեծ անկումը գրանցվել է 2009թ. 3-րդ եռամսյակում և կազմել է 81.8%: Իսկ առավելագույն աճ նկատվել է 2010թ. 3-րդ եռամսյակում՝ 106.6%:

Աղյուսակ 2

ՀՀ պետական բյուջեի ցուցանիշների կառուցվածքը և հարաբերակցությունը ՀՆԱ-ի նկատմամբ¹

(%)

	2008					2009					2010				
	I	II	III	IV	I-IV	I	II	III	IV	I-IV	I	II	III	IV	I-IV
Ընդամենը պետական բյուջեի եկամուտներ	31.8	26.1	21.1	20.8	20.8	28.6	26.3	22.5	21.8	21.8	28.9	27.5	23.7	21.5	21.5
1. Հարկեր, տուրքեր և պարտադիր սոցալ. վճարներ	-	-	-	-	-	26.2	24.5	21	20.2	20.2	27	25.6	22	19.9	19.9
1.1 Հարկեր և տուրքեր	-	21.8	17.4	17	17	21.8	20.4	17.5	16.8	16.8	22.4	21.5	18.5	16.9	16.9
1.1.1 Հարկային եկամուտներ, որից՝	25.3	20.8	16.7	16.4	16.4	21	19.6	16.9	16.2	16.2	21.8	20.8	17.9	16.4	16.4
ավելացված արժեքի հարկ	13.1	10.7	8.8	8.7	8.7	10.4	9.2	8.3	8.2	8.2	11.2	10.7	9.3	8.6	8.6
շահութահարկ	4.1	3.5	2.5	2.4	2.4	3.3	3.9	3	2.6	2.6	3.3	3.3	2.5	2.2	2.2
եկամտահարկ	2.2	1.8	1.5	1.5	1.5	2.5	2.3	2	1.9	1.9	2.9	2.6	2.3	2.1	2.1
ակցիզային հարկ	2.1	1.6	1.3	1.3	1.3	1.9	1.7	1.5	1.4	1.4	1.7	1.6	1.4	1.4	1.4
գույքահարկ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
հողի հարկ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
մաքսատուրք	1.3	1.2	1	1	1	1.3	1	0.8	0.8	0.8	1.2	1.1	1	0.8	0.8
հաստատագրված վճարներ	0.9	0.7	0.6	0.6	0.6	1.1	1	0.8	0.8	0.8	0.9	0.8	0.7	0.6	0.6

Հարկային եկամուտները 2008թ. կազմել են 598.8 մլրդ դրամ, իսկ 2009թ. դրանք նվազել են մինչև 503.3 մլրդ դրամ, իսկ 2010թ. դրանք ավելացել են նախորդ տարվա համեմատությամբ և կազմել են 574.1 մլրդ դրամ: 2009թ. եղել է հարկային եկամուտների կրճատման ստորին կետը և տոկոսային առումով կազմել է 84.1%, իսկ այդ նույն տարվա 2-րդ եռամսյակում կազմել է 81.8%: Ստացվում է այնպես, որ մոտ 18 տոկոսանոց անկումը կարող էր խիստ բացասական ուղենիշ հանդիսանալ ողջ բյուջեի եկամտային քաղաքականության համար: Հարկային եկամուտների աճի գագաթնակետը եղել է 2010թ. 2-րդ եռամսյակում 123.4% մակարդակով, իսկ ընդհանուր տարեկան աճը կազմել է 114.1%: Հարկային եկամուտների տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում տատանվել է 16.2-25.3% միջակայքում, անկման ստորին կետում գտնվել է 2009թ. 4-րդ եռամսյակում՝ 16.2%, իսկ առավելագույն մակարդակ գրանցվել է 2008թ. առաջին եռամսյակում՝ 25.3%: Հարկային եկամուտների տեսակարար կշիռն ընդհանուր պետական բյուջեի եկամուտներում ամենամեծն է և կազմել է տարբեր եռամսյակներին 73.4-79.8%, ընդ որում 73.4%-անոց արդյունքը գրանցվել է 2009թ. 1-ին եռամսյակում: Հարկատեսակներից ամենամեծ տեսակարար կշիռը հարկային եկամուտներում ունի ԱԱՀ-ն, որը 2008թ. կազմել է 318.3 մլրդ դրամ, 2009թ. այն կրճատվել է՝ կազմելով 254.1 մլրդ դրամ, իսկ 2010թ.՝ 301.7 մլրդ դրամ: Այսինքն՝ ճգնաժամային տարում ԱԱՀ-ն կրճատվել է մոտ 63 մլրդ դրամով, որը հսկայական կորուստ է ՀՀ պետական բյուջեի համար, սա նշանակում է, որ այդ գումարի հնգապատիկի չափով արտադրանք և ծառայություններ ՀՀ տնտեսությունն ավելի քիչ է ստեղծել կամ ներմուծել 2009թ.: ԱԱՀ-ի անկման ամենաստորին կետը տոկոսային արտահայտությամբ գտնվել է 2009թ. 2-րդ եռամսյակում՝ 74%, իսկ հետագայում՝ 2010թ. 2-րդ եռամսյակում, այդ նույն հարկատեսակի աճի տեմպերը ռեկորդային էին և կազմել են 136.1%: ԱԱՀ-ի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում կազմել է 8.3-13.1%, իսկ ճգնաժամի ժամանակահատվածում ամենա-

¹ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2008թ. հունվարից մինչև Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011թ. հունվար ժամանակահատվածում ընկած հրապարակումներ:

ՀՀ պետական բյուջեի ցուցանիշների կառուցվածքը և հարաբերակցությունը¹
(ընդամենի նկատմամբ %)

	2008					2009					2010				
	I	II	III	IV	I-IV	I	II	III	IV	I-IV	I	II	III	IV	I-IV
Ընդամենը պետական բյուջեի եկամուտներ	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
1. Հարկեր, տուրքեր և պարտադիր սոցապ. վճարներ	-	-	-	-	-	91.7	93.5	93.7	92.4	92.4	93.4	93	92.7	92.5	92.5
1.1 Հարկեր և տուրքեր	-	82.6	82.4	81.8	81.8	76.3	77.6	78.1	77.2	77.2	77.5	78.1	77.9	78.6	78.6
1.1.1 Հարկային եկամուտներ, որից՝	79.6	79.8	79.4	78.9	78.9	73.4	74.8	75.2	74.4	74.4	75.3	75.8	75.3	76	76
ավելացված արժեքի հարկ	41.3	41.1	41.8	41.9	41.9	36.5	34.9	36.9	37.6	37.6	38.7	38.9	39.4	39.9	39.9
շահութահարկ	13	13.5	12	11.4	11.4	11.4	14.9	13.3	11.9	11.9	11.5	11.9	10.5	10.3	10.3
եկամտահարկ	6.9	6.9	7	7.1	7.1	8.6	8.9	8.9	8.9	8.9	9.9	9.4	9.6	9.8	9.8
ակցիզային հարկ	6.5	6	6.3	6	6	6.6	6.3	6.5	6.3	6.3	5.8	5.8	6	6.4	6.4
գույքահարկ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
հողի հարկ	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
մաքսատուրք	4.1	4.5	4.8	4.9	4.9	4.5	3.9	3.7	3.7	3.7	4.1	4.2	4	3.9	3.9
հաստատագրված վճարներ	2.7	2.6	2.7	2.7	2.7	3.7	3.8	3.7	3.5	3.5	3.1	3	3	2.9	2.9

Հաջորդ հարկատեսակը, որն իր տեսակարար կշռով ամենամեծն է, շահութահարկն է, այն 2008թ. կազմել է 86.2 մլրդ դրամ, 2009թ. այն նվազել է մինչև 80.8 մլրդ դրամ, իսկ 2010թ. անկման միտումը շարունակվել է, և այն կազմել է 77.8 մլրդ դրամ: Այսինքն՝ կարելի է եզրակացնել, որ ՀՀ-ում շահութաբերության անկումը խիստ բացասական է ազդել այս հարկատեսակի գծով կատարվող հավաքագրումների վրա: Շահութահարկի գծով տոկոսային անկումը բարձր է եղել 2009թ. 1-ին եռամսյակում և կազմել է 79.2%, այնուհետև հավաքագրումները վերականգնվել են, և դրանք տարեվերջին մոտեցել են 94.9% մակարդակի, իսկ 2010թ. աննախադեպ աճ է նկատվել 1-ին եռամսյակում՝ 118.0%, որը կարելի է ասել պայմանավորված էր նախորդ տարվա նույն եռամսյակի կտրուկ անկման ֆոնով: ՀՆԱ-ի մեջ շահութահարկի տեսակարար կշիռը տատանվել է 2.2-4.1% միջակայքում, իսկ ամենացածրը եղել է 2010թ. 4-րդ եռամսյակում՝ 2.2%, այսինքն՝ գնալով այն անկում է ապրում և խիստ մտահոգիչ պետք է լինի կառավարության համար, թե ինչով է պայմանավորված շարունակական շահութաբերության անկումը, քանի որ առանց շահույթի մակարդակ ապահովելու մեկ ճգնաժամը չհաղթահարած կազմակերպությունները կհայտնվեն մյուսի մեջ: Եկամտահարկն այն հարկատեսակներից է, որ և՛ նախաճգնաժամային, և՛ հետճգնաժամային, ինչպես նաև բուն ճգնաժամի ժամանակահատվածում չի կրճատվել, 2008թ. այն կազմել է 53.7 մլրդ դրամ, 2009թ.՝ 60.2 մլրդ դրամ, իսկ արդեն 2010թ.՝ 73.9 մլրդ դրամ: Համադրելով շահութաբերության և եկամտաբերության ցուցանիշները, ինչպես նաև ֆիզիկական և իրավաբանական անձանց գործունեությունը՝ կարելի է եզրակացնել, որ իրավաբանական անձինք, որոնք շահույթով են հարկվում, ավելի շատ են տուժել, քան ֆիզիկական անձինք, ովքեր եկամտահարկի հարկման տիրույթում են: Այս երևույթը նկատելի էր նաև խոշոր ու միջին և մյուս կողմից փոքր կազմակերպությունների տվյալների ուսումնասիրության ժամանակ: Եկամտահարկի աճի միտումներից նկատելի է դառնում, որ այն 2009թ. գրեթե բոլոր եռամսյակներում ունեցել է 10% հավելած, իսկ առավելագույն աճ է գրանցվել 2-րդ եռամսյակում՝ 112.6%: Այս միտումները շարունակվել են նաև 2010թ., և 1-ին եռամսյակում արձանագրվել է 135.4% աճ, իսկ տարին ամփոփվել է 122.8%-անոց աճով: Այս հարկատեսակի տեսակարար կշիռը ՀՆԱ-ում տատանվել է 1.5-2.9% միջակայքում և ստորին կետում է գտնվել 2008թ. 3-րդ և 4-րդ եռամսյակներում, իսկ ընդամենը պետական բյուջեի եկամուտներում դրա տեսակարար կշիռը տատանվել է 6.9-9.9% միջակայքում:

Ակցիզային հարկը նախաճգնաժամային 2008թ. կազմել է 45.9 մլրդ դրամ, իսկ 2009թ. այն նվազել է՝ կազմելով 42.8 մլրդ դրամ, իսկ 2010թ. վերականգնվել և գերազանցել է 2008թ.

¹ Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2008թ. հունվարից մինչև Հայաստանի Հանրապետության սոցիալ-տնտեսական վիճակը 2011թ. հունվար ժամանակահատվածում ընկած հրապարակումներ:

մակարդակը՝ հասնելով 48.1 մլրդ դրամի: Ակցիզային հարկի նվազման ստորին կետը եղել է 2009թ. 3-րդ եռամսյակը, իսկ անկումը կազմել է 89.6%, իսկ 2010թ. սկսած՝ սկսել են նկատվել աճի միտումներ տարեսկզբին՝ 103.4%, իսկ տարեվերջին դրանք կազմել են 112.6%: ՀՆԱ-ում այս հարկատեսակի տեսակարար կշիռը տատանվել է 1.3-2.1% միջակայքում և ամենաբարձրն է եղել 2008թ. 1-ին եռամսյակում: Առանձին ուղղակի և անուղղակի հարկատեսակների ուսումնասիրությունից կարելի է եզրակացնել, որ անուղղակի հարկերի (ԱԱՀ, ակցիզային հարկ) դիրքի թուլացում է տեղի ունեցել ճգնաժամի արդյունքում, իսկ շահութահարկը և եկամտահարկը հատկապես ամրապնդել են իրենց դիրքերը, այսինքն՝ դրական կառուցվածքային տեղաշարժ է նկատվել հարկատեսակների մեջ: Իսկ այն հանգամանքը, որ տնտեսության վրա առավել մեծ ազդեցություն ունեն ուղղակի հարկերը, ընդունված է ամբողջ աշխարհում, սակայն Հայաստանում հակառակ երևույթն է, որի բացասական արդյունքներն էլ նկատելի դարձան ճգնաժամի արդյունքում:

Հաջորդ խոշոր եկամտային խումբը մաքսատուրքերն են, որոնք 2008թ. կազմել են 37.3 մլրդ դրամ, 2009թ. դրանք նվազել են՝ հասնելով 25.1 մլրդ դրամի, իսկ 2010թ. կազմել են 29.4 մլրդ դրամ: Մաքսատուրքերի մեծ լինելու դեպքում տուժում է երկրի արտաքին առևտուրը, իսկ քանի որ ՀՀ-ում ներմուծվող ապրանքների տեսակարար կշիռը 3-4 անգամ գերազանցում է արտահանվող ապրանքներին, ստացվում է այնպես, որ վճարված մաքսատուրքերին և ներմուծման հարկերին համամասնական աճում են նաև ներմուծվող ապրանքների գները, որոնք մոտավոր հաշվարկներով կազմում են 32-33%, ստացվում է այնպես, որ միջազգային ապրանքների գներից բավականին բարձր գներով են ՀՀ-ում ապրանքները վաճառվում, այստեղ պետությունը կարող է սահմանել ցածր մաքսատուրքեր և ունենալ բյուջեի եկամուտների կորուստ, իսկ մյուս կողմից կշահի բնակչությունը՝ ունենալով ցածր գներով ներմուծված ապրանքներ: Մաքսատուրքերի անկման ստորին կետը 2009թ. տարեվերջն է՝ 67.3% մակարդակով, իսկ աճի գագաթնակետը 2010թ. երկրորդ եռամսյակը՝ 128.8% աճի մակարդակով: ՀՆԱ-ի մեջ մաքսատուրքերի տեսակարար կշիռը տարբեր եռամսյակներում կազմել է 0.8-1.3%, ամենաբարձրը եղել է նախաճգնաժամային 2008թ. առաջին եռամսյակում, իսկ ամենացածրը՝ 2009թ. 3-րդ և 4-րդ եռամսյակներում: Այստեղից կարելի է հետևություն անել, որ արտաքին առևտրաշրջանառության գագաթնակետը ՀՀ տնտեսության համար 2008թ. 1-ին եռամսյակն է:

Հաստատագրված վճարների ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ 2008թ. դրանք կազմել են 20.3 մլրդ դրամ, իսկ 2009թ. աճել են և հասել 23.8 մլրդ դրամի, իսկ 2010թ.՝ 21.9 մլրդ դրամ: Ստացվում է, որ ճգնաժամային տարում հաստատագրված վճարով աշխատող կազմակերպությունների թիվն ավելի մեծ է եղել, քանի որ անորոշության պայմաններում հաստատագրված վճարները կարող են որոշակի հստակություն մտցնել գործունեության իրականացման դաշտում: Հաստատագրված վճարների աճի գագաթնակետը եղել է 2009թ. 1-ին եռամսյակում՝ 124.5%, իսկ անկման ստորին կետը 2010թ. վերջում՝ 92.3%: ՀՆԱ-ի մեջ դրանց տեսակարար կշիռը կազմել է 0.6-1.1%: Այստեղ ևս նկատվում է, որ կան տատանման լայն միջակայք և բավականին մեծ շեղումներ: Հարկային մյուս եկամտատեսակները նպատակահարմար չենք գտնում ուսումնասիրել ՀՀ պետական բյուջեի եկամուտներում դրանց ունեցած փոքր տեսակարար կշռի պատճառով:

Հետևությունները կամ հիմնական եզրակացությունները հարկային եկամուտների վերլուծության արդյունքում հետևյալն են՝

- Միայն եկամտահարկն է, որ ամբողջ 2009թ. ընթացքում ունեցել է աճի միտում, ստացվում է այնպես, որ ճգնաժամի պայմաններում ՀՀ-ում եկամուտները ոչ թե կրճատվել են, այլ ավելացել, որի արդյունքում էլ եկամտահարկի գծով հավաքագրումների աճ է արձանագրվել: Այստեղ կան տեղի է ունեցել, իսկապես ազգաբնակչության եկամուտների աճ, կան թաքցված եկամուտների բացահայտում, կամ էլ առանձին հարկատեսակների մեջ կառուցվածքային տեղաշարժ, և առավել մեծ չափով դրանք արտահայտվել են եկամտահարկի տեսքով:
- Ակցիզային հարկի դիմամիկան հարաբերականորեն կայուն է եղել, այն տատանվել է ավելի նեղ միջակայքում, իսկ անկման ստորին կետը գտնվել է 2009թ. սեպտեմբեր ամսին՝ կազմելով 89.6%: Հետաքրքիր մեկ համադրություն ևս. շահութահարկի, ակցիզային հարկի անկման կետերը գրեթե չեն համընկնում ժամանակագրական տեսանկյունից, իսկ եկամտահարկի և ԱԱՀ-ի անկման կետերը համընկնում են, որոնք երկուսն էլ ամենացածրն են

եղել 2009թ. մայիսին:

- Այս համադրությունից կարելի է նշել, որ կառուցվածքային տեղաշարժերը ճգնաժամային իրավիճակում եղել են ի օգուտ ուղղակի հարկերի և անուղղակի հարկերը կորցրել են իրենց դիրքերը, այսինքն՝ «առողջ» տնտեսությունը պետք է հիմնվի ուղղակի հարկերի վրա, իսկ անուղղակի հարկերը տնտեսության համար կայունարարներ չեն, իսկ տնտեսության պարբերաշրջանային (ցիկլային) զարգացումներն ավելի հեշտ է կարգավորել ուղղակի հարկերի միջոցով, քանի որ տնտեսության ցնցումներին առաջին հերթին արձագանքում են այն հարկատեսակները, որոնք պայմանավորված են տնտեսության զարգացմամբ, իսկ անուղղակի հարկերը մեծամասամբ տնտեսական գործունեության արդյունքում ձևավորված հարկեր չեն, այդ իսկ պատճառով ՀՀ տնտեսության մեջ առաջին հարվածն իրենց վրա կրեցին այդ հարկատեսակները, իսկ պետական բյուջեի մուտքերն ամենաշատը նվազեցին ԱԱՀ-ի գծով:

ՀՀ տնտեսությունը 2009թ. գտնվում էր թուլացած վիճակում, հարկաբյուջետային և դրամավարկային քաղաքականության գրեթե բոլոր հնարավոր լծակներով փորձ էր արվում վերականգնել տնտեսության զարգացման տեմպերը, որոնք, կարծում ենք, իրենց դրական ազդեցությունը թողեցին, և տնտեսության մեջ արդեն նկատելի արդյունքներ կան, պարզապես պետք է լինել հետևողական՝ փորձելով թույլ չտալ արտաքին տնտեսական ցուցումների կտրուկ ազդեցություն, ինչպես նաև պատրաստ լինել դիմակայելու ծագող դժվարություններին: Այժմ մի շարք տնտեսագետներ (Նյու Յորքի համալսարանի պրոֆեսոր Նուրիել Ռուբինին, 2008թ. Նոբելյան մրցանակակիր Պոլ Կրուգմանը և Մայքլ Գեյդը¹) կանխատեսում են համաշխարհային տնտեսության մեջ նոր ճգնաժամ սկսվելու մասին, որը կարող է իրականությանը շատ մոտ լինել, այդ իսկ պատճառով պետք է պատրաստ լինել տնտեսական նոր մարտահրավերների և ցնցումների, ինչպես նաև փորձել դրանք հաղթահարել տնտեսական քաղաքականության ճիշտ լծակների և հարկային ճիշտ մեխանիզմների միջոցով:

ԹԱԹՈՒՆ ՍԱՆԱՍԵՐՅԱՆ

ՀՀ ԳԱԱ Մ. Քոթանյանի անվան
տնտեսագիտության ինստիտուտի
առաջատար գիտաշխատող, տ.գ.դ., պրոֆեսոր

ՄԻԶԱԶԳԱՅԻՆ ՖԻՆԱՆՍԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԵՐԿՐՈՐԳ ԱԼԻԶԸ ԵՎ ՆՐԱ ԱԶԳԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՀ ՏՆՏԵՍՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ

Բնության և հասարակության մեջ հանդիպող ցանկացած երևույթ անհրաժեշտաբար տեղ է գտնում որոշակի հիմքերի վրա, որոնք, որպես կանոն, ձևավորվում են աստիճանաբար: Հետևաբար, ցանկացած երևույթ կարող է ոչ միայն կրկնվել, այլև ունենալ զարգացման հստակ միտումներ:

Միջազգային ֆինանսական ճգնաժամը, մեր դիտարկմամբ, համադրելի է բնության տարերք ներկայացնող այնպիսի ցնցման հետ, ինչպիսին երկրաշարժն է: Եվ որքան էլ անսպասելի է մարդկանց համար ցանկացած երկրաշարժ, նույնքան կանխատեսելի է այն սեյսմոլոգների, երկրաբանների, բնագետների և այլ մասնագետների համար: Համեմատության համար նշենք, որ համաշխարհային ֆինանսատնտեսական ճգնաժամը ևս կանխատեսելի է, ավելին՝ այն որոշ առումով նաև անխուսափելի է: Միաժամանակ այն համեմատվել է համաճարակի հետ, որը ևս կրկնվելու միտում ունի:

Հատկանշական է, որ միջազգային փորձագետներից շատերը շտապելով կանխատեսումներ անել ճգնաժամի բացասական հետևանքների վերացման հնարավոր ժամկետների մասին, այդպես էլ հաշվի չառան այնպիսի կարևոր սցենարի հավանականությունը, ինչպիսին ճգնաժամի կրկնությունն է: Մեր համոզմամբ, այն համադրելի է երկրաշարժի երկրորդ ալիքի կամ ալիքների՝ հետցնցումների (aftershocks) հետ: Հետևաբար, խիստ տրամաբանա-

¹ <http://www.b24.am/economy/33569.html>